

**ЖИСМОНИЙ ШАХСЛАР ТОМОНИДАН БОЖХОНА ОРҚАЛИ ОЛИБ
ЎТИЛАЁТГАН ТОВАРЛАР ИҚТИСОДИЙ ТАҲЛИЛИНИ
ТАВСИФЛОВЧИ КЎРСАТКИЧЛАР ТИЗИМИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ
МАСАЛАЛАРИ**

Мўйдинова Зилола Воҳид қизи

Божхона қўмитасининг Божхона институти
ўқитувчиси, божхона хизмати катта лейтенанти
E-mail: zilolamoydinova747@gmail.com

Аннотация: Мазкур мақолада божхона орқали ҳаракатланаётган жисмоний шахслар томонидан олиб ўтилаётган товарлар иқтисодий таҳлилини амалга оширишда тавсифловчи кўрсаткичлар тизимини шакллантириш масалалари тадқиқ этилган бўлиб, кўрсаткичлар тизими товарларнинг миқдорий ва сифат хусусиятларини, уларнинг ҳаракат тенденцияларини аниқлашни, шунингдек, талаб ва таклиф тузилмаларини таҳлил қилишни назарда тутади.

Калит сўзлар: миқдорий ва сифат кўрсаткичлари, трансчегаравий тартиботлар, контрабанда товарлари, товар оқими, божхона тўловлари, хорижга чиқиш частотаси.

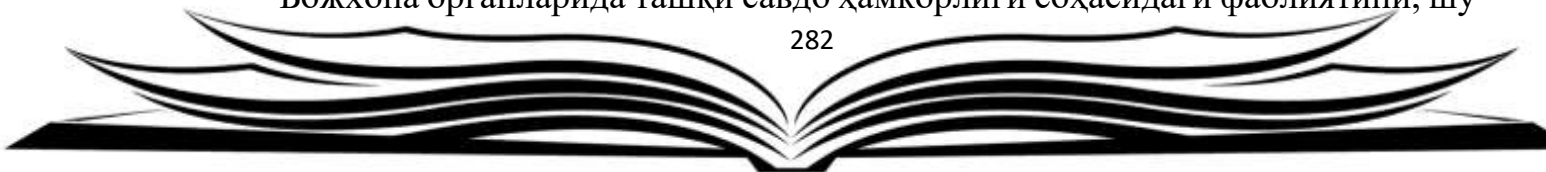
КИРИШ.

Глобализация жараёни ва савдо алоқаларининг кенгайиши натижасида жисмоний шахслар томонидан чегара орқали товарлар олиб ўтилиши тобора ортиб бормоқда. Бу эса божхона органлари фаолиятини самарали ташкил этиш ҳамда макроиқтисодий таҳлил учун аниқ ва ишончли маълумотлар базасини яратиш заруриятини юзага келтирмоқда.

Жисмоний шахслар томонидан чегара божхона постлари орқали амалга ошириладиган товарларни таҳлил қилишни тавсифловчи кўрсаткичлар тизимини шакллантириш товарларнинг ҳаракати ва божхона қоидаларига риоя этилиши устидан самарали назоратни таъминлашнинг асосий элементиدير. Замонавий глобаллашув ва транзакцион фаолиятнинг ўсиши шароитида ички ва ташқи савдонинг турли жиҳатларини қамраб олувчи интеграциялашган методларини ишлаб чиқиш зарур.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ.

Божхона органларида ташқи савдо ҳамкорлиги соҳасидаги фаолиятини, шу

жумладан божхона тарифларини қўллашнинг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда баҳолаш масалалари ҳамда божхона тўловларини таҳлил қилишнинг умумназарий жиҳатлари ва методологик асослари Е.Гаёмар, А.Митчелл, С.Ле Моуел, Ж.Паулин, Е.В.Петерсманн, Р.Руггиеро, С.Д.Шарма, В.К.Таб, С.Таган, Т.Вун, Ж.К.Ванг, Ж.К.Бюро, Ж.М.Кулберзон, А.Дармул, В.Деккерс, А.Гейн каби хорижий олимларнинг илмий ишларида тадқиқ этилган.

Мамлакатимиз иқтисодчи олимлари А.Х.Худайбердиев, Ж.И.Исроилов, М.Қ.Пардаев, Н.Х.Ҳайдаров, Ф.Додиев, Д.М.Расулев, Ш.А.Маджидов, Д.А.Исмаилов, Б.Т.Байхоновлар¹ томонидан иқтисодий таҳлил ва унинг аҳамияти ҳамда унинг самараси борасида кенг илмий тадқиқотлар олиб борилган. Шунингдек, С.А.Арипов, С.А.Алимбаев, Р.А.Турапов, Ш.У.Азизов, Т.Н.Пардаев, М.И.Каримжанова, А.О.Назаров, З.Маккамов, О.А.Сарманов²ларнинг илмий тадқиқотларида божхона аудитини

¹ Худайбердиев А.Х. Инвестиция фаолиятини бошқариш тизимида молиявий ҳисобот ва унинг таҳлилин тақомиллаштириш: иқтисод фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун диссертация. – Тошкент. 2005.; Исроилов Ж.И. Тадбиркорлик субъектлари фаолиятининг иқтисодий таҳлили: иқтисод фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун диссертация автореферати. – Самарқанд. 2004., - 22 б.; Пардаев М.Қ. Иқтисодиётни эркинлаштириш шароитида иқтисодий таҳлилнинг назарий ва методологик муаммолари: иқтисод фанлари доктори илмий даражасини олиш учун диссертация автореферати. – Самарқанд. 2001. — 22 б.; Ҳайдаров Н.Х. Иқтисодиётни эркинлаштириш шароитида корхоналар инвестицион фаолиятидаги молия-солиқ муносабатларини тақомиллаштириш масалалари (хорижий инвестицияли корхоналар мисолида): иқтисод фанлари доктори илмий даражасини олиш учун диссертация автореферати. – Тошкент. 2003. — 29 б.; Додиев Ф.Ў. Инвестицион фаолиятини молиявий рағбатлантириш: иқтисод фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун диссертация автореферати. – Тошкент. 1998. - 22 б.; Расулев Д.М. Иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш босқичида инвестицияларни молиялаштиришни эконометрик моделлаштириш: иқтисод фанлари доктори илмий даражасини олиш учун диссертация автореферати. – Тошкент. 2003.-22 б.; Маджидов Ш.А. Ипакчилик тармоғида инвестицион фаолиятнинг самарадорлигини ошириш: иқтисод фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун диссертация автореферати. – Тошкент. 2010. – 22 б.; Байхонов Б.Т. Ўзбекистон иқтисодиётида инвестицияларни тармоқлараро тақсимлашнинг эконометрик моделлаштириш услубиятини тақомиллаштириш: иқтисодиёт фанлари доктори (DSc) илмий даражасини олиш учун диссертация автореферати. –Тошкент. 2018. -73 б.; Исмаилов Д.А. Инвестиция фаолиятини молиявий бошқариш усулларини тақомиллаштириш: иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун диссертация автореферати. –Тошкент. 2018.-22 б.

² Арипов С. Ташқи савдони божхона тўловлари орқали тартибга солишни тақомиллаштириш. и.ф.н. илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация автореферати. Т.: 2009. -24 б.; Алимбаев С.А. Ўзбекистон Республикаси божхона ҳудудида товар айирбошлашнинг ташкилий ҳуқуқий муаммолари. ю.ф.н. илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. –Т.: — 2003. -181 б.; Турапов Р.А. Ўзбекистон Республикаси божхона фаолияти самарадорлигини оширишнинг асосий йўналишлари. и.ф.д. илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация.-Т.: 2006. -283 б.; Азизов Ш.Ў. Божхона аудити методологиясини тақомиллаштириш: фан доктори (DSc) илмий даражаси бўйича дис.автореф. <http://library.ziyounet.uz/ru/book/101923>; Пардаев Т.Н. Ўзбекистонда божхона тўловларини ундириш механизмини тақомиллаштириш. фан доктори (DSc) илмий даражаси бўйича дис.автореф. <https://library.ziyounet.uz/ru/book/136526>; Назаров А.О. Чегара божхона постларида молиявий рискни минималлаштириш истикболлари. иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) дис. автореф. –Т.:2023. -137 б.; Маккамов З.Х. Божхона тўловлари аудитини тақомиллаштириш истикболлари: иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) дис. автореф. –Т.:2022..Сарманов О.А. Ўзбекистонда божхона

такомиллаштириш, божхона тўловларини оптималлаштириш ва халқаро тажрибаларни муваффақиятли имплементация қилиш ҳамда божхона тўловлари таҳлилини такомиллаштириш жиҳатларига эътибор қаратилган.

ТАҲЛИЛ ВА МЕТОДЛАР.

Чегара божхона постларида жисмоний шахсларнинг товарларини таҳлил қилиш божхона органлари учун муҳим вазифа бўлиб, бунда:

Контрабанданинг олдини олиш: олиб кирилиши ёки олиб чиқилиши таъқиқланиши мумкин бўлган товарларни, шунингдек ноқонуний фаолият учун ишлатилиши мумкин бўлган товарларни аниқлаш.

1-расм. Чегара божхона постлари орқали олиб ўтиладиган товарлар таҳлилини тавсифловчи кўрсаткичлар турлари³

Товарлар оқимини назорат қилиш: хавфларни таҳлил қилиш ва божхона ишини оптималлаштириш учун чегарадан ўтадиган товарлар ҳажми ва турларини баҳолаш.

тўловлари ҳисоби ва таҳлилини такомиллаштириш. иктисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) дис. автореф. –Т.:2024/www.interaktiv.oak.uz/avtoreferat.

³ Маълумотлар асосида муаллиф ишланмаси.

Божхона тўловларини ундириш: товарларни декларациялашнинг тўғрилигини ва божхона тўловларини ҳисоблашнинг тўғрилигини аниқлаш.

Тадқиқот жараёнида чегара божхона постлари орқали жисмоний шахслар томонидан олиб ўтиладиган товарларни таҳлил қилиш учун умумий ҳамда хусусий кўрсаткичлар ишлаб чиқилиб, хусусиятига биноан асосий 5 гуруҳга бўлинган (1-расм).

Таҳлил учун асосий кўрсаткичлар:

1. Сифат кўрсаткичлари:

- Товарлар тури: товарларни тоифалар бўйича таснифлаш (масалан, озиқ-овқат, кийим-кечак, электроника, дори-дармонлар);

- Товар келиб чиққан мамлакат: товар сотиб олинган мамлакатнинг таърифи;

- Товарларни олиб кириш/олиб чиқиш мақсади: товарларни олиб кириш ёки экспорт қилиш мақсадини аниқлаш (масалан, шахсий фойдаланиш, тижорат мақсадлари);

- Хавф даражаси: маҳсулот контрабанда, қалбаки ёки бошқа қонунбузарликларга эга бўлиши эҳтимолини баҳолаш;

- Ҳужжатлар мавжудлиги: зарур ҳужжатлар мавжудлигини текшириш (масалан, сертификатлар, лицензиялар, рухсатномалар).

2. Миқдорий кўрсаткичлар:

- Жисмоний шахслар сони: чегарани кесиб ўтган фуқаролар сони;

- Йўловчи божхона декларациялар сони: товарлар учун тақдим этилган декларациялар сони;

- Товарлар сони: жисмоний шахслар томонидан маълум қилинган товарларнинг умумий сони;

- Товарларнинг умумий оғирлиги: жисмоний шахслар томонидан маълум қилинган барча товарларнинг умумий оғирлиги;

- Товарларнинг нархи: жисмоний шахслар томонидан маълум қилинган барча товарларнинг умумий қиймати.

3. Динамикани акс эттирувчи кўрсаткичлар:

- Жисмоний шахслар сонининг ўзгариши: турли вақт оралиғида чегарани кесиб ўтган шахслар сонини таққослаш;

- Декларациялар сонининг ўзгариши: турли вақт оралиғида тақдим этилган декларациялар сонини таққослаш;

- Товарлар ҳажмининг ўзгариши: жисмоний шахслар томонидан турли даврлар учун эълон қилинган товарлар ҳажмини таққослаш;

- Товарлар қийматининг ўзгариши: жисмоний шахслар томонидан турли даврлар учун эълон қилинган товарлар қийматини таққослаш.

4. Божхона самарадорлигини акс эттирувчи кўрсаткичлар:

- Божхона назоратидан ўтишнинг ўртача вақти: божхона назоратидан ўтишга сарфланган вақтни аниқлаш;

- Аниқланган қоидабузарликлар фоизи: божхона қонунчилиги бузилиши аниқланган ҳолатлар фоизини аниқлаш;

- Қайтарилган товарларнинг фоизи: қоидабузарликлар туфайли товарлар қайтарилган ҳолатлар фоизини аниқлаш.

5. Қўшимча кўрсаткичлар:

- Электрон декларациялар ёрдамида эълон қилинган товарларнинг фоизи;

- Божхона назоратидан қонунбузарликларсиз ўтган товарларнинг фоизи;

- Соддалаштирилган процедуралар ёрдамида эълон қилинган товарларнинг фоизи.

Тадқиқот доирасида Ўзбекистон Республикаси ҳудудидаги 56 та чегара божхона постлари орқали ҳаракатланадиган жисмоний шахслар товарларини самарали иқтисодий таҳлилни амалга ошириш мақсадида товарлар таҳлили учун умумий кўрсаткичлар ишлаб чиқилган бўлиб, мазкур кўрсаткичлар асосида эмпирик тадқиқот ўтказилган.

Қуйида чегара божхона постлари орқали ҳаракатланаётган жисмоний шахслар томонидан маиший техника, нақд валюта, алкоголь ва тамаки маҳсулотларини олиб кириш бўйича иқтисодий таҳлил тақдим этилган. Бу таҳлил иқтисодий кўрсаткичлар, рафтари (тенденцияси), бюджет ва бозорга таъсири, ҳамда иқтисодий хатарлар асосида тузилган.

Иқтисодий таҳлил методологияси занжирли вақт қатори таҳлили (у-о-у суръатлар), олиб кириш суръати ва расмийлаштириш даражаси, олиб кирилган миқдор + ҳиссий баҳо (customs declared vs undeclared), иқтисодий хатар ва бюджет йўқотишлар баҳосини аниқлашдан иборат.

Сўнгги 4 йилда чегара божхона постлари орқали ҳаракатланаётган жисмоний шахслар томонидан маиший техника олиб кирилиши 2.5 баробарга ўсди. Аксарият маҳсулотлар расмийлаштирилмоқда, лекин сўнгги баҳоларга кўра 12–15% маҳсулот ҳали ҳам расмийлаштирилмаган ҳолда олиб

кирилмоқда. Натижада, потенциал бюджет йўқотиши - \$4.2 млн (2023), (1-жадвал).

1-жадвал

Жисмоний шахслар томонидан чегара божхона постлари орқали маиший техника товарларининг олиб кирилиши таҳлили

Йил	Олиб кирилган жами бирлик (декларация қилинган, дона)	Ўртача қиймат (USD)	Расмийлаштириш улуши (%)
2020	112 500	250	78%
2021	145 800	265	81%
2022	198 200	290	83%
2023	241 600	320	85%
2024	280 900	340	87%

Мамдакатда нафақат туризм, балки меҳнат миграцияси сабабли олиб кириладиган нақд валюта ҳажми ортиб бормоқда. Лекин декларация қилинмаган валюта оқимлари орқали валюта бозорида ноқонуний операциялар кучайиши мумкин (-жадвал).

2-жадвал

Жисмоний шахслар томонидан чегара божхона постлари орқали нақд валютанинг олиб кирилиши таҳлили

Йил	Кирилган умумий валюта (USD, расмий)	Декларация қилинмаган баҳоси (баҳоланган)	Иқтисодий таъсири
2020	\$420 млн	\$80 млн	Ички курс босими
2021	\$550 млн	\$120 млн	Пул оқимлари
2022	\$720 млн	\$145 млн	Валюта барқарорлиги
2023	\$820 млн	\$160 млн	Тизимли мувозанат

Йил	Киритилган умумий валюта (USD, расмий)	Декларация қилинмаган баҳоси (баҳоланган)	Иқтисодий таъсири
2024	\$900 млн	\$180 млн	Қора бозор хавфи

Жисмоний шахслар томонидан чегара божхона постлари орқали ҳар йили алкоголь маҳсулотлари олиб кириш 10–12% га ўсиб бормоқда. Норасмий олиб кириш ҳали ҳам мавжуд – қора бозор тахминан 400–600 минг литрни ташкил этади. Иқтисодий йўқотишлар: 2–2.5 млрд сўмни ташкил этиши мазкур йўналишда тизимли иқтисодий таҳлилнинг зарурлигини ифодалайди(3-жадвал).

3-жадвал

Жисмоний шахслар томонидан чегара божхона постлари орқали алкоголь маҳсулотларининг олиб кирилиши таҳлили

Йил	Олиб кирилган миқдор (литр)	Расмийлаштириш улуши	Акциз тушуми (млн UZS)
2020	1.2 минг	60%	6.1 млрд
2021	1.4 минг	62%	6.8 млрд
2022	1.6 минг	65%	7.6 млрд
2023	1.9 минг	68%	8.9 млрд
2024	2.1 минг	70%	10.4 млрд

Сигарет ва электрон тамаки маҳсулотларининг олиб кирилиши йилдан-йилга ўсмоқда. Иқтисодий хатар: акциз ва ҚҚСдан четлаб ўтиш ҳолатлари ички ишлаб чиқарувчилар учун зарарли. Бюджетга йўқотишлар ортиб бормоқда – 2024 йилда ўртача 18 млрд сўмни ташкил этган (4-жадвал).

4-жадвал

Жисмоний шахслар томонидан чегара божхона постлари орқали тамаки маҳсулотларининг олиб кирилиши таҳлили

Йил	Олиб кирилган жами (дона)	Қонунга микдор	Бюджет йўқотиши (млн UZS)
2020	120 минг	25 минг	115
2021	135 минг	30 минг	132
2022	148 минг	33 минг	146
2023	160 минг	35 минг	161
2024	175 минг	40 минг	184

НАТИЖА ВА ХУЛОСА.

Жисмоний шахслар орқали олиб кирилатган ушбу маҳсулотлар давлат бюджетининг муайян қисмини ташкил этади. Тизимли назоратсизлик – бюджет тушумларида йўқотишларга, бозорда норасмий рақобатга ва ижтимоий хавфларга олиб келади.

Мазкур муаммоларни бартараф этиш ҳамда иқтисодий таҳлилни такомиллаштириш учун AI асосидаги таҳлил платформаси яратиш: Жисмоний шахсларнинг товар олиб кириш тенденцияларини real-time таҳлил қилиш, QR-декларация тизими: Турли чекловли товарлар (телефон, алкоголь, сигарет) учун онлайн декларациялаш, рақамли мониторинг ва тадбиркорликни тақсимлаш: буюмлар тижорат мақсадида олиб кирилатган ҳолатларда алоҳида режим жорий қилиш, қонунчиликни такомиллаштириш: лимитларни бозор нархларига ва мамлакат инфляциясига боғлаш мақсадга мувофиқ.

Чегара божхона постларида товарларни макродаражада иқтисодий таҳлил қилиш мамлакат иқтисодиётининг ҳолатини баҳолаш, савдо сиёсатини шакллантириш, инвестицияларни жалб қилиш ва бошқа кўплаб муҳим масалаларда муҳим аҳамиятга эга.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Г.В.Савицкая, Экономический анализ, учебник - М.: ИНФРА-М, 2023.
2. Ю.В.Панько, Н.В.Яшкова, Экономический анализ. Учебно-методическое пособие – М.: Мир науки, 2018. – Режим доступа: <http://izd-mn.com/PDF/29MNNPU18.pdf>
3. Е.Е.Румянцева, Экономический анализ: учебник для вузов – 2-е изд., - М.: Юрайт, 2024.-533с.

4. Макконнелл К. Р., Брю С. Л. Экономикс: принципы, проблемы и политика : [рус.] = Economics: Principles, Problems, and Policies. - М. : Республика, 1992. - Т. 2. - С. 385. - ISBN 5-250-01486-0.

5. Худайбердиев А.Х. Инвестиция фаолиятини бошқариш тизимида молиявий ҳисобот ва унинг таҳлилини такомиллаштириш: иқтисод фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун диссертация. – Тошкент. 2005.;

6. Исроилов Ж.И. Тадбиркорлик субъектлари фаолиятининг иқтисодий таҳлили: иқтисод фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун диссертация автореферати. – Самарқанд. 2004., - 22 б.;

**Research Science and
Innovation House**

